

CSERTI-SZAUER Csilla

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar,
Általános Gyógypedagógiai Intézet
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar,
Neveléstudományi Doktori Iskola
szauer.csilla@barczy.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0002-6433-7564>

SÁNDOR Anikó

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar,
Fogyatékos-ság és Társadalmi Részvétel Intézet
sandor.aniko@barczy.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0001-7960-8294>

BÁNFALVY Csaba

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar,
Fogyatékos-ság és Társadalmi Részvétel Intézet
banfalvy.csaba@barczy.elte.hu
<https://orcid.org/0000-0002-3972-9507>

<https://doi.org/10.31287/FT.hu.2024.2.2>

A tanulmány megjelenése: 2024. december 15.

Participatív innováció és az egész életutat támogató pályaorientáció

Absztrakt

Az emberi jogi modell egyik legfontosabb vívmánya, hogy a fogyatékos-sággal élő emberek nemcsak utólag véleményezhetik az életükről szóló döntéseket, hanem maguk hozhatják létre annak kereteit, konkrét tartalmát a saját preferenciáik szerint. A participatív innováció egy a rendelkezésre álló utak közül ebben a fejlődésben; olyan folyamat, ahol a fogyatékos-sággal élő és nem fogyatékos szereplők egyenrangú aktorokként kutatnak, fejlesztenek és hoznak létre újszerű termékeket, szolgáltatásokat közösségeik számára. Ebben a tanulmányban azt mutatjuk be, hogy mit jelent számunka a participatív innováció folyamata, valamint hogy ez az elméleti koncepció miképp alkalmazható egy nagyon is gyakorlatorientált gyógypedagógiai területen, az egész életutat támogató pályaorientáció fejlesztése során. Végezetül visszatérünk a participatív innováció elméleti koncepciójához, amelynek eddig ismert modelljét az empowerment, az empowering környezet erősítésének horizontális szempontjával javasoljuk továbbfejleszteni.

Kulcsszavak: participatív innováció, egész életutat támogató pályaorientáció, empowerment, fogyatékos-sággal élő fejlesztők.

Abstract

One of the most important achievements of the human rights model is that people with disabilities might have an ex-post opinion about decisions on their lives, but can also create the framework, the specific content according to their own preferences. Participatory innovation is one of the available pathways in this development; a process where disabled and non-disabled actors research, develop and create innovative products and services for their communities as equal actors. In this paper, we show what we mean by the process of participatory innovation and how this theoretical concept can be applied in a very practice-oriented field of special education, in the development of lifelong guidance services. Finally, we come back to the theoretical concept of participatory innovation, the model of which we propose to develop with the aspect of strengthening empowerment and empowering environment.

Keywords: participatory innovation, lifelong guidance, empowerment, disabled innovators.

Participatív innováció és az egész életutat támogató pályaorientáció

1. Bevezetés

1.1. Az értékvezérelt és felhasználókat középpontba állító innováció jellemzői

Tanulmányunkban a participatív innováció elméleti keretébe illesztve értelmezzük az egész életutat támogató pályaorientációról szóló kutatásunk-fejlesztésünk eredményeit. Témaválasztásunkat indokolja, hogy a participatív innováció koncepciójának térhódítását tapasztaljuk a társadalmi innovációk nemzetközi színterén, ám ahogyan arra korábbi publikációinkban rámutattunk, a témában megjelenő kutatások nem reflektálnak a fogyatékoság dimenziójára (Sándor, 2023).

A jelenség értelmezéséhez elsőként tisztázni kell, hogy egyáltalán mit tekinthetünk innovációnak. Schumpeter (1939) kiinduló megközelítése alapján innovációról akkor beszélhetünk, ha új termék vagy új termelési eljárás jön létre, ami nemcsak új tudományos felfedezésen vagy technológiai fejlődésen alapulhat, hanem egy termék új típusú kereskedelmi kezelését is jelentheti. Innováció továbbá az új piacokra történő nyitás vagy új nyersanyagok feltárása. Végül innovatív lehet a korábbitól eltérő, új szervezeti megoldás is. A szerző szerint bármi, ami gazdasági szempontból a „dolgok másképp csinálásában” (Schumpeter 1939, p. 80) nyilvánul meg, az innováció. Fentiekből levezethető, hogy az innováció, bár vannak kapcsolódási pontok, nem azonos a *feltalálás* (invention) fogalmával.

A sérülékeny, marginalizált csoportok, így a fogyatékosággal élő felhasználók bevonásához Chikán definíciójával kerülhetünk közelebb. Véleménye szerint innovációnak tekinthető az is, ha a fogyasztói igényeket új, magasabb minőségi szinten

képes kielégíteni egy fejlesztés (Chikán, 2008). Ennek a magasabb minőségi szintnek az elérésében lehet segítségünkre a termék vagy szolgáltatás felhasználóinak a fejlesztésekbe való bevonása.

A participatív innovációk jelenlegi szakirodalma nem minden esetben a termék vagy szolgáltatás felhasználóját tekinti bevont résztvevőnek, azonban közös elemei ezeknek a tanulmányoknak, hogy a folyamatok különböző szakaszaiban releváns szereplők *jelentőségteljes részvételére* és a *közös tudásgenerálásra* építenek. E tekintetben hasonlítanak a fogyatékoságtudomány területén alkalmazott participatív oktatás és kutatás értékvilágához (Katona et al., 2019). A kooperációban történő termék- vagy szolgáltatásfejlesztések átfogó értéke továbbá az *etikus működés* és a *felelősségvállalás*. Ez azonban átlép a hagyományos társadalmi felelősségvállaláson (Corporate Social Responsibility), amelyben a kedvezményezett csoportok passzív fogadói vagy tárgyai a cég jótékonyságának. A hangsúly átkerül arra, hogy a stakeholderok és állampolgárok aktív résztvevői, egyenrangú szereplői a cégek co-creation folyamatainak (Osborne et al., 2016; Ryan, 2012; Ramaswamy & Ozcan, 2014), valamint felelősségteljes, cél- és értékorientált innovációinak (Grant & Grant, 2016; Stilgoe et al., 2013).

A *felhasználókat középpontba állító* (user-centric), illetve őket vezető szerephez helyező (user led) innovációs megközelítések változatos módszereket alkalmaznak, amelyeket hasonló szempontok mentén lehet kategorizálni, mint a kutatási és oktatási módszereket. Főképpen abban különböznek egymástól, hogy a felhasználónak milyen mértékű és szintű részvételét teszik lehetővé. A passzívabb formái a kérdőívek, interjúk, fókuszcsoportos interjúk, ergonómia, a használhatóság tesztelése és a kontextuális kikérdezés (Dell'Era & Landoni, 2014). Az *alkalmazott etnográfia*, *lead user innováció*, a *participatív design* és a *skandináv modellek* már elmozdulnak ettől, és aktívan tárják fel a szükségleteket.

A felhasználó szükséglete ún. ragadós információ (von Hippel, 1994), ami bizonyos esetekben nehezen, vagy csak magasabb költségek árán tárható fel és közvetíthető. Az *alkalmazott etnográfia* nem feltétlenül képes választ adni a ragadós szükségletek problémájára, mert nem tudja meghatározni, hogy mi okozza a felhasználó viselkedését, frusztrációját, elakadását (Dell'Era & Landoni, 2014). Ennek a módszernek az egyik eszköze maga a kutató, aki a megfigyelést végzi, de emellett beleegyezés esetén kamera is alkalmazható, és egyes szerzők szerint ez lehet a kulcsa a magas támogatási szükségletű emberek részvételének is (Warwick, 2020).

A *lead user módszer* von Hippeltől ered (von Hippel, 1986), és főként a termékfejlesztésben alkalmazza az innovációmenedzsment. Nem általánosságban célozza meg a felhasználókat, és nem is reprezentativitásra törekszik, hanem olyan embereket keres egy adott csoporton belül, akiknek speciális tudása van egy adott termék használatáról. Nem ritkán ezek a felhasználók olyan fejlesztésekkel állnak elő, amelyekre cégek fejlesztői soha nem gondoltak volna (Dell'Era & Landoni, 2014). Conradian és munkatársai (2014) 18 olyan esetet mutatnak be a cikkükben, amelyben fogyatékosággal élő személyek voltak a vezető felhasználók. A fogyatékosággal élő személyek azért képezik egy különlegesen értékes csoportját a vezető felhasználóknak, mert olyan szükségleteik vannak, amelyeket a piac többi tagja nem vagy még nem tapasztal, és ha ezeket megoldják a saját fejlesztéseikkel, akkor az az életüket jelentősen segíti. Ahogy Eisenberg (2011) is megjegyzi, azért olyan áttörő és jelentőségteljes ezeknek az embereknek a bevonása, mert nem a termékek eladása

motiválja őket, hanem a saját nehézségeik áthidalása. Conradie és munkatársainak esetei a legváltozatosabb termékfejlesztésekről szólnak, a technológiai fejlesztésektől a fogkefe-csomagolásig. Megfigyelhető, hogy kiemelkedő a látássérült és mozgáskorlátozott emberekkel végzett közös fejlesztések száma. A fejlesztések között vannak olyanok, amelyek a felhasználók széles rétegét célozzák a fogyatékossgal élő emberek tapasztalatain keresztül, de olyanok is, amelyek egy specifikus problémára jöttek létre (Conradie et al., 2014).

1.2. Participatív innovációk

A participatív innovációk (participatory innovation) a *vezető felhasználó* (lead user) megközelítés (von Hippel, 2005), a *design antropológia* (Jaffari et al., 2011) és a *participatív design* (Dell'Era & Landoni, 2014) pilléreit ötvözik (Buur & Matthews, 2008). Céljuk, hogy olyan jellegű tudást generáljanak a felhasználókról, amely inspirálja a szervezet tagjait arra, hogy újraértelmezzék az adott terméket, szerepet vagy vállalati identitást. Céljuk továbbá, hogy olyan vállalati lehetőségeket hozzanak létre, amelyek termék- és szolgáltatáskonceptiókon keresztül reagálnak a piacra.

A participatív innováció öt lépésre bontható:

Az első lépés a *terepkutatás* (field study), ami azt jelenti, hogy feltérképezzük azokat az embereket és gyakorlatokat, amelyeket a szervezet szeretne fejleszteni és megerősíteni.

Második lépés az *elemzés, értelmezés* (sense-making), ami a megfigyelt események, személyek, gyakorlatok közös elemzését és értelmezését jelenti, az érintett szereplők bevonásával (belső és külső partnerek, felhasználók stb.).

A folyamat harmadik lépése a *közös ötletelés* (co-ideation), ami egyfajta ötletroham a különböző érintett szereplőkkel (belső és külső partnerek, felhasználók stb.).

A negyedik lépés az üzleti modellezés (business modelling), ami az ötletekből következő, a termékek és szolgáltatások konkrét koncepciójának közös modellezése az érintett szereplőkkel (belső és külső partnerek, felhasználók stb.).

Végül ötödik lépés a *co-design*, amelynek során a termékek és szolgáltatások közös fejlesztése történik az érintett szereplőkkel (belső és külső partnerek, felhasználók stb.) (Buur & Matthews, 2008).

A következőkben ezt az értelmezési keretet használjuk egy egész életutat támogató pályaaorientációs kutatás tapasztalatainak elemzéséhez, és a második fejezet végén javaslatot teszünk arra, hogy hogyan válhat ez a modell befogadóbbá a fogyatékossgal élő felhasználók szempontjából.

2. Participatív innováció egy egész életutat támogató pályaaorientációs képzés továbbfejlesztésben

Számos kutatás hangsúlyozza, hogy a fogyatékossgal élő személyek többsége a XXI. század elején *sem fér hozzá azokhoz az alapvető közösségi alapú szolgáltatásokhoz*, amelyek által társadalmi aktív, önrendelkező polgárai lehetnek (Oliver,

2013; Priestley, 2019; Olsen, 2022). Állampolgári jogaik gyakran sérülnek, és különböző mértékű *diszkriminációval* szembesülnek. Szocio-ökonómiai háttérük gyenge, erősen sújtja őket a *szegénység* (World Health Organisation & World Bank, 2011; Watson & Vehmas, 2020).

Az *egész életutat támogató pályaaorientáció* változtathat ezen a negatív spirálon azáltal, hogy előkészíti és nyomon kíséri azokat a képzési és munkaerő-piaci döntéseket, melyek a fogyatékossgal élő személyek önrendelkező életét és a változó világhoz történő alkalmazkodást támogatják (Rivera & Pellitteri, 2007; Borbély-Pecze & McCarthy, 2020).

Különösen előnyös az, ha az említett struktúrák *rendszerszerűen és jól tervezett módon*, egyenlő esélyű hozzáférést biztosítva, a fogyatékossgal élő személyek igényeikhez igazítva, *velük együtt, mint felhasználókkal megtervezve és kivitelezve* állnak rendelkezésre (Wehman, 2017; Cserti-Szauer et al., 2020).

Az Útra fel! – Az egész életutat támogató pályaaorientációs szolgáltatások fejlesztése szakemberképzés által sajátos nevelési igény és megváltozott munkaképesség témakörében című kutatásfejlesztési és innovációs program ez okból azt a célt tűzte ki, hogy feltérképezze azokat az utakat, *melyek a köznevelésben* részt vevő sajátos nevelési igényű diákok pályaaorientációs folyamatában a különféle alrendszerekben megjelennek, majd ezekre *participatív megközelítésű, felhasználó-vezérelt, innovatív felsőoktatási választ* adjon egy tesztképzés keretében (Katona et al., 2019), illetve annak továbbfejlesztése során.

A kutatás mozgássérült, tanulásban akadályozott és magas támogatási szükségletű tanulók narratíváira vonatkozó elemzését a kutatócsoport korábbi tanulmányaiban publikáltuk (Cserti-Szauer et al., 2020; Béldi-Betegh & Tóth, 2021). Ebben a cikkben a *szakemberek* tapasztalataira térünk ki részletesebben, mert *kulcsszereplőknek* tartjuk őket a hazai pályaaorientációs *folyamatok működtetésében*, illetve ezeknek a fejlesztéseknek a *koproduktív, participatív innovációt támogató megtervezésében és kivitelezésében*.

Elemzésünkben a korábban bemutatott ötlépcsős, Buur–Mathews-modellet (2008) használjuk kiindulásként, melyet az *empowering környezet* (Cserti-Szauer, 2021; Sándor, 2023) újszerű hatodik szempontjával fejlesztünk tovább.

2.1. Terepkutatás (field study) – sajátos nevelési igény és pályaaorientáció

A sajátos nevelési igényű tanulók pályaaorientációját támogató átvezetési és iskolai szolgáltatásokat vizsgáló *hazai kutatások köre jóval korlátozottabb*, mint ahogyan ezt nemzetközi szinten tapasztaljuk: néhány olyan széleskörű kutatás állt kiindulásként rendelkezésünkre, melyeket az elmúlt évtizedekben publikáltak (Kőpatakiné et al., 2007; Krolify Vélemény- és Szervezetkutató Intézet, 2009; Mártonfi, 2011; Szellő, 2015; Török, 2018).

A 2018 és 2022 között megvalósuló kutatásunk,¹ mely számosságában és megközelítésében is gazdagíthatja a hazai tapasztalatokat, módszertani szempontból *kvalitatív kutatási stratégiát* követett. Ez lehetőséget adott arra, hogy *feltáró, feltérképező céljaink* miatt *kérdésvezérelt* munkát végezzünk.

¹ Kutatásaitokai engedély száma: KEB/2018/008.

Az adatgyűjtéshez két fókuszcsoportos beszélgetést (Vicsek, 2006) szerveztünk, melyek a sajátos nevelési igényű tanulók számára elérhető hazai pályaorientációs tapasztalatok feltérképezését célozták. Az első beszélgetésben kilenc fővárosi szakember, a másodikban öt vidéki nagy- és kisvárosi szakértő vett részt. Mindannyian magasan képzettek voltak, a hazai köznevelési, szakképzési, munkaerő-piaci terület többségi és gyógypedagógiai szegmenseiből érkeztek, és legalább öt éves pályaorientációs tapasztalattal rendelkeztek. Munkahelyi pozíciójukat tekintve meghatározó arányban *felsővezetőként*, kisebb arányban az adott szervezet *munkatársaiként* dolgoztak. Végzettségük sokszínű képet mutatott: pedagógusok, gyógypedagógusok, pszichológusok, szociális munkások és szociális menedzserek osztották meg a véleményüket velünk.

A beszélgetések váza egyrészt az egész életutat támogató pályaorientáció *szakmai tartalmára, folyamatára és lehetséges szereplőire*, másrészt a különféle *aktorok kompetenciáira, szaktudására* fókuszált. A beszélgetés utolsó szakaszában konkrét *intervenciók azonosítására* kértük a résztvevőket (Katona, 2014), melyek az érintett képzés továbbfejlesztéséhez is adtak municiót.

Elemzésünk alapját a Grounded Theory adta (Corbin & Strauss, 2015), ahol *konstruktivista* felfogást követtünk. Teret adtunk a saját kutatói értelmezéseinknek, és középpontba helyeztük a beszélgetőtársainkkal való *interakciókat* (Charmaz, 2013).

Kutatásunk az inkluzív, azon belül is a participatív kutatások körébe sorolható (Nind, 2014). Az adatgyűjtés megtervezését, megvalósítását és a folyamatos reflexiót *participatív szemlélettel* végeztük (Walmsley, 2014). Ez azt jelentette, hogy a kutatási stratégia, design és kutatási eszközök megalkotása² után a *fókuszcsoportos* beszélgetések vázlatát a Csángó Dániellel való beszélgetés során közösen véglegesítettük. A beszélgetéseket párban vezettük és reflektáltuk. Csángó Dániel kerekesszéket használó emberként értékes szempontokat, tapasztalatokat adott a hazai pályaorientációs rendszer és munkaerő-piaci szolgáltatások működésének feltárásához, valamint a pilot képzés megtervezéséhez is.

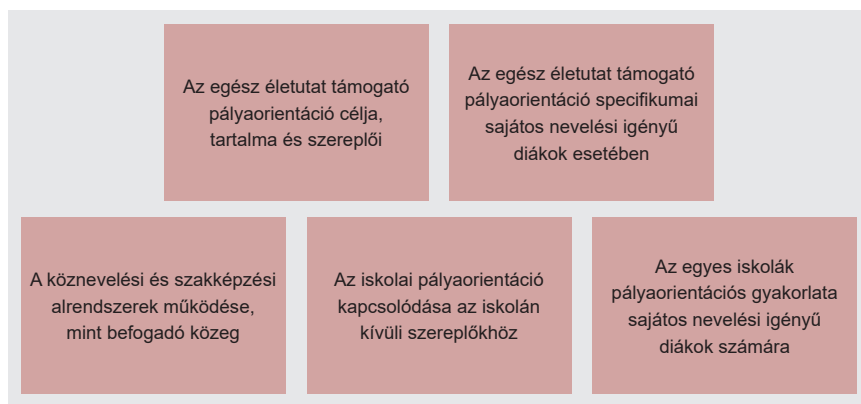
2.2. Elemzés, értelmezés (sense-making)

Az adatok *fogalmi elemzését* a fókuszcsoportos beszélgetések átiratainak sorról sorra történő átolvasásával kezdtük, majd 125 *kódot* alkottunk, melyek a pályaorientáció fogalmát, folyamatát, elemeit, konkrét hazai gyakorlatait, szereplőit és azok kapcsolódásait igyekeztek leírni.

A következő szakaszban a kódokat átfogóbb fogalmakhoz kapcsoltuk. 36 *fókuszált kódot* hoztunk létre, amelyek nemcsak a hozzájuk kapcsolódó kódok viszonyait prezentálják, de finomítják is őket, és segítik a *kontextuális elemzés* elkészítését.

A fókuszált kódokat öt *kategóriába* soroltuk (1. ábra), melyek az egész életutat támogató pályaorientációs szolgáltatások általános szakmai tartalmára és a sajátos nevelési igényre reflektáló specifikumaira, továbbá a hazai ellátórendszer makro, mezo és mikro szolgáltatási szintjeire vonatkoztak:

2 Ezek Cserti-Szauer Csilla doktori kutatásának részét képezik, így önálló munka keretében készültek el.

1. ÁBRA. A FÓKUSZCSOPORTOS BESZÉLGETÉSEK ÖT KATEGÓRIÁJA (CSERTI-SZAUER, 2023)

A teljes elemzésből itt, a témánk, a felsőoktatás fejlesztése szempontjából érdekes aspektusokat emeljük ki.

Az *első kategóriához* kapcsolódóan fontos megjegyezni, hogy az egész életutat támogató pályaorientáció fogalmát leíró nemzetközi és hazai meghatározásokat, azok lényegi elemeit a megkérdezett szakemberek jól ismerték. A pályaorientáció céljaként a *változáshoz való folyamatos alkalmazkodást* és az életre történő felkészülést azonosították.

Kiemelték, hogy a pályaorientáció egy *tervezésen alapuló döntéstámogató folyamat*, amely előnyös, ha a gyermekkortól az aktív idősödésig tart. Megerősítették, hogy nem egyes életkori mérföldköveknél – iskolaválasztás, szakmaválasztás vagy munkahelyválasztás – megjelenő tanácsadásról van szó kizárólag, hanem állandó kísérésről és *professzionális* jelenlétről.

A pályaorientáció a megkérdezett szakemberek szerint az igénybe vevőket kell segítse *egyéni útjaik* kijelölésében, bejárásában és változtatásában. Ehhez *személyre szabott tervek*re és *eszközök*re van szükség.

A *második kategória* kifejezetten a sajátos nevelési igényű diákok támogatására reflektált. Ezeket a *specifikumokat* amiatt tartjuk jelentőségteljesnek, mert előre mozdíthatják az érintettek életpálya-tervezését a számukra *elérhető, hozzáférhető és értelmezhető* szolgáltatások biztosítása által. Hiányuk és az ebből adódó akadályok azonban egyértelműen megnehezítik a jövőtervezést és a fiatalok boldogulását.

A sajátos nevelési igényű diákok pályaorientációs szükségleteinek feltérképezéséhez és a rájuk adott szolgáltatási válaszok megadásához a mainstream diagnosztikus eszközök mellett célcsoport-specifikus mérőeszközök kifejlesztése és rendszerszintű bevezetése lenne fontos.

Ugyanez igaz a *célcsoport-specifikus* iskolai és iskolán kívüli pályaorientációs *szolgáltatások*ra is, azzal a kitételrel, hogy *mozaikszerűen léteznek gyakorlatok*, módszertanok különböző támogatási szükségletű diákok segítségére; így itt a *rendszeresség* és *valamennyi célcsoport segítése* a kulcs.

A megkérdezettek elmondták, hogy a sajátos nevelési igényű diákok életpálya-tervezését számos esetben *kényszerválasztások* határozzák meg. Ez adódhat abból, hogy meghatározóan a *szakképzés felé orientálják* a szakemberek a diákokat, akiknek ugyanakkor *kevesebb szakma* áll rendelkezésükre, amelyek közül

választhatnak. Ugyanígy, *kevesebb munkahely nyitott* ezeknek a diákoknak a fogadására álláskeresőként, munkavállalóként.

A folyamatban *kiemelt szerepe van a gyógypedagógusoknak* a szakértők szerint. Ez egyrészt jelenti a *tanácsadó team* munkájában való aktív részvételüket, másrészt a *gyógypedagógusok felvértezését pályaorientációs információ nyújtásában*. Ez mind a tanácsadó team szereplői, mind a gyógypedagógusok képzésének újrarendelését igényli.

A *harmadik kategória* a köznevelési és szakképzési alrendszerek működésére irányul, mely a pályaorientáció környezetét adja. Az *együttnevelés vívmányai* itt is meghatározóak. Pozitív eredmény a *többségi jövőtervező szolgáltatások könnyebb elérése*, valamint a *gyógypedagógiai iskolák átalakuló módszertani támogató szerepe*. Fejlesztendő aspektusként jelenik meg az oktatási szolgáltatások *egyenetlen szakmai minősége és hozzáférhetősége*, valamint a diákok speciális igényeihez való alkalmazkodás hiánya.

A mindenkor *kormány elköteleződése* az egész életutat támogató pályaorientáció minőségi működése iránt jelentőségteljes körülmény. A támogató hozzáállás a *jogszabályi és a szakpolitikai környezet progresszív és rendszerszerű alakításában*, átalakításában ölthet testet. Ennek elmaradása vagy az egyértelmű kommunikáció hiánya pedig mozaikszerűen hozzáférhető, a *szakemberek jóakaratan* mûl, *diszfunkcionálisan mûködő* hálózatokat eredményez.

Az *alulfinanszírozás megszüntetése* és a *gazdálkodás kiszámíthatóvá tétele*, a normatív eszközök bevezetése a pályázati konstrukciók helyett, valamint a *szükséges fedezet biztosítása* a működéshez és a fejlesztéshez a legtöbb hozzászóló szerint alapvető kérdés.

Az állami fenntartó által biztosított *működési infrastruktúra*, valamint annak *elavult, alkalmatlan és nem hozzáférhető* volta olyan akadály, amely ellehetetleníti a magas minőségű pályaorientációs szolgáltatások létrehozását és folyamatos rendelkezésre állásának biztosítását.

A *pályaorientációs szolgáltatások fejlesztése* egyrészt a *meglévő innovációk megtartását*, másrészt újak indítását jelenti. Ez lehetőség arra, hogy egyenletes *menyiségi és minőségi növekedés* is történhessen az iskolai és iskolán kívüli hálózatban, tiszteletben tartva egymás kompetenciáit.

Lehetőségként értékelik a *hozzászólók a meglévő erőforrások* jelenleginél hatékonyabb *kihasználását*. Ez vonatkozik egyrészt az új jogszabályi környezetre, de leginkább a sokszor *fiókba kerülő országos pályaorientációs fejlesztések* folytatására, beépítésére a köznevelési, szakképzési rendszerekbe.

A résztvevők szerint a köznevelési és szakképzési alrendszer működése jobb minőségű lenne *jövőtervezési szempontból*, ha az ezekben dolgozó *szakemberek részletes és gyakorlatorientált felkészítést* kapnának az egész életutat támogató pályaorientáció hazai célrendszeréről, módszertanáról, szereplőiről. Ez jelenheti az érintett *pedagógus, gyógypedagógus* alap- és mesterszakok curriculumának frissítését vagy a felnőttképzési tematikák bővítését.

Szintén lehetőséget látnak abban, ha a *társadalomtudományi képzési területen tanulókat* alaposabban felvérteznék *gyógypedagógiai, fogyatékosságtudományi és jövőtervezési ismeretekkel*, hogy sikeresebben segíthessék a szolgáltatásaikba kerülő *fogyatékossággal élő felnőttek életútját*. A szociális szakmák mellett a munka-tanácsadói, az emberierőforrás-tanácsadói képzések kerültek említésre.

A *negyedik kategóriában* az iskolai pályaorientáció iskolán kívüli szereplőkhöz történő kapcsolódását jelenítjük meg. A sajátos nevelési igényű tanulók jövőtervezése és karrierje sok esetben még mindig *kizárólag az érintett személyek és családjaik ügye*, miközben nem rendelkeznek azokkal az erőforrásokkal, amelyekkel a helyi közösségek igen. Így az összefogás, a kapcsolódások elengedhetetlen háttérét adják az életpálya-tervezésnek.

A *foglalkozási rehabilitációs szolgáltatók ilyen erőforrásként* léphetnek fel. Tapasztalattal rendelkeznek a sajátos nevelési igényű fiatalok pályaorientációja és jövőtervezése területén, valamint ismerik a helyi képzési szolgáltatókat és a munkaerőpiac konkrét aktorait is. Az iskolák, a diákok és a családok azonban *nem mindig rendelkeznek információval* a létezésükről, a kapcsolódás mikéntjéről, így esetgazdaként továbbra is egyedül *próbálnak hidat képezni* az iskola és a munka világa között.

A *munkáltatókkal való szoros együttműködést* minden résztvevő kiemelte. A diákok *szakmatanulásának segítése* több szinten lehet jelen: a *jobshadowing*, a *külső tanműhelyek bevonása*, a *munkahelyi gyakorlat*, a *próbamunkák* ilyen támogató lehetőségek. Az iskola és a gazdasági szereplők kapcsolódása megkönnyítheti a képző intézmények, a sajátos nevelési igényű diákok *felkészülését* a *munka világának elvárásaira*.

A munkaerő-piaci aktorok mellett, további *szektorok, szereplők szoros és rendszeres együttműködésében* látnak lehetőséget a részt vevő szakemberek a sajátos nevelési igényű diákok életútjának támogatásában. A *szociális szektor*, a *családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok*, valamint az *egészségügyi aktorok* kiemelt szereplői a hálózatnak, ha bevonják őket a tervezésbe.

Az említett szektorok szereplői *keveset tudnak egymás munkájáról*. Nem ismerik számos esetben azokat a helyi szakembereket, akikkel együttműködve segíteniük kellene a sajátos nevelési igényű diákok és családjaik jövőtervezését. Ha ismerik, akkor ezek a kapcsolódások esetlegesek és véletlenszerűek, nem teszik lehetővé a szisztematikus tudásmegosztást, egymástól tanulást.

Az iskolai *utókövetői munkát is ellehetetleníti* a szektorok elkülönülése. Nehezen szervezhető az átvezetés a felnőttképzések, a felsőoktatás és munka világába, a kapcsolódás ezekhez a szolgáltatókhoz. Akadályozott az *információ átadása* a szereplők között, ezáltal a *fiatalok kísérése* is. Az iskolák pedig *nem tudnak fejlesztéssel reflektálni* a helyi felnőttképzési, felsőoktatási és munkaerő-piaci visszajelzésekre, hiszen ezek az információk, tapasztalatok egyszerűen nem jutnak el hozzájuk.

Az *ötödik kategóriában* az egyes iskolák pályaorientációs gyakorlatai szerepelnek. A megkérdezett szakemberek számos *saját iskolai pályaorientációs fejlesztést* nevesítettek: ilyen a *pályaválasztás előtti nap*, a *rendhagyó pályaorientációs órák*, valamint a *beiskolázási akcióprogram*.

Említésre kerültek olyan fejlesztések is, amelyek országos programokhoz kapcsolódnak, de megvalósításuk nagyban függ az adott régió szereplőitől: a *pályaválasztási kiállítások* ezek közé tartoznak. Az egyéni utakon való haladást kísérik a *mentorprogramok*, amelyek a legtöbb esetben az *iskolai kereteken túlnyúlva* adnak támogatást.

A *nemzetközi tapasztalatcsere-programok* az iskolák egymástól tanulását támogatják életpálya-tervezési területen is. A megkérdezett szakemberek kifejezetten

fontosnak tartják az ezekben való részvételt európai uniós szakmai és finanszírozási keretek között.

Többen említették az *online pályainformációs felületeket*, amelyek mind a diákok, mind a szakemberek számára naprakész adatokat szolgáltatnak, kihasználva a XXI. század technológiáit. A *PályaKép* egy ilyen friss megyei kezdeményezés, amely a középiskolák portfólióját, a tanulható szakmákat, a pályaaorientációval és munkaerőpiaccai kapcsolatos eseményeket, pályázatokot és ösztöndíj-lehetőségeket tartalmazza.

Az iskolai aktorok közül a *tanulók* bevonása, bevonódása a legfontosabb a megkérdezett szakemberek szerint. A *diákok megerősödésének kiindulópontja önértékelésük, problémamegoldó képességük fejlesztése*. Ugyanakkor a diákok *hangjának felerősítését* támogató *empowering környezet* létrehozása, ahol a saját életútdöntéseiket ők hozhatják meg, egyértelműen *fejlesztendő, sőt hiányterületként* artikulálódik mindkét beszélgetésben, megerősítve ezzel az érintetti beszélgetések tapasztalatait.

2.3. Közös ötletelés (co-ideation)

A helyzetfeltárás eredményeinek átgondolása és a közös ötletelés 2019-ben zajlott. Az érintett fogyatékossgal élő emberekkel készített beszélgetések tapasztalataira építve, egy felsőoktatási alap- és mesterképzési tantárgy és egy pedagógus-továbbképzési rendszerben akkreditált képzés *sarokpontjainak* összegyűjtése történt meg. Így egyrészt a jövő szakemberei, másrészt a terepen már dolgozók is hozzáférhetnek a progresszív tudástartalmakhoz.

A workshopon *fogyatékossgal élő és nem fogyatékos kutatók*³ dolgoztak együtt *akadálymentes fizikai és hozzáférhető kommunikációs környezetben*, valamint *elegendő időkeret biztosításával*. A legfontosabb szakmai aspektusok pedig ezek voltak:

- A kurzus és a képzés résztvevői tanulják meg összekapcsolni a fogyatékossgátudomány elméleti ismereteit gyakorlati módszereivel, melyek az egész életutat támogató pályaaorientációt keretezik. Ezek közül az inkluzív megközelítés elsajátítása a leghangsúlyosabb.
- Ismerjék és gyakorlatban is tapasztalják meg azokat a részvételt növelő stratégiákat és technikákat, melyek alkalmasak arra, hogy a velük együttműködő sajátos nevelési igényű gyermekek, fiatalok és fogyatékossgal élő felnőttek *empowerment*jét növeljék, önrendelkező döntéseit erősítsék, és segítsék őket co-produktív folyamatokba bevonódni.
- Ismerjék az egyéni pályaaorientációs és jövőtervek jelentőségét, tartalmát és benne a saját szerepüket.
- Legyenek képesek olyan *hálózati munkában részt venni*, valamint annak szereplőit mozgósítani és megszervezni, amellyel a sajátos nevelési igényű gyermekek, fiatalok és fogyatékossgal élő felnőttek egyéni pályaa- és jövőtervezési folyamatait hatékonyan támogathatják.

3 Dr. Bányaí Borbála, Béli-Betegh Alíz, Csángó Dániel, Cserti-Szauer Csilla, Gaál Dániel, dr. Katona Vanda, dr. Sándor Anikó és Tóth Károly.

2.4. Üzleti modellezés (business modelling)

A kutatások és a közös ötletelés *pályázati finanszírozással*⁴ valósult meg. A *hosszú távú fenntarthatóság* miatt a fejlesztők úgy döntöttek, hogy a sarokpontok mentén két *tematikát* alkotnak meg, melyeket *képzések keretében ki is próbálnak* a pályázati finanszírozás segítségével.

A tesztelés és a tapasztalatok beépítése lehetőséget adott arra, hogy bővítsük azoknak az inkluzív szemináriumoknak a körét, amelyek *participatív* oktatókkal közösen valósulnak meg hazánkban. Emellett megjelenhetett az első hazai *participatív pedagógus-továbbképzés* értékesíthető terméként az ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar Gyógypedagógiai Továbbképző Központjának képzési portfóliójában.

2.5. Co-design

Közös tervezéssel létrejött az *Egész életutat támogató pályaaorientáció és jövőtervezés sajátos nevelési igényű gyerekek, fiatalok és fogyatékos emberek számára inkluzív megközelítésben* című 20 órás *felsőoktatási alap- és mesterképzési tantárgy*, valamint a hasonló elnevezésű⁵ *pedagógus-továbbképzés*. Előbbi részleteiben a Kar kurzusain⁶, míg utóbbi az Oktatási Hivatal nyilvántartásba vételét követően, 50 fő részvételével, két képzési csoportban került tesztelésre.

A konkrét *képzési tartalmak* átgondolása a fogyatékossgal élő és nem-fogyatékos fejlesztők⁷ által az alábbi tematikát eredményezte:

1. alkalom: *Fogyatékossgtudományi alapvetések* – a kurzus elméleti keretei inkluzív megközelítésben:
 - a. Önrendelkezést és empowermenttet erősítő stratégiák – középpontban a participatív oktatással
 - b. Koprodukción, play decide és más, részvételt növelő technikák
2. alkalom: *Bevezetés az egész életutat támogató pályaaorientáció és a jövőtervezés módszertani kérdéseibe* sajátos nevelési igényű gyerekek, fiatalok és fogyatékos felnőttek preferenciáival a fókuszban, inkluzív megközelítésben:
 - a. A pályaaorientáció és a jövőtervezés alapfogalmai és trendje
 - b. Rendelkezésre álló fejlesztések, tapasztalatok és felhasználhatóságuk a mindennapokban
3. alkalom: *Az egész életutat támogató pályaaorientáció és a jövőtervezés szereplői*, az átvezetés és a hálózatépítés lehetőségei inkluzív megközelítésben:
 - a. Köznevelési szereplők és tanácsadási szolgáltatók együttműködése
 - b. A hálózat további aktorai – felnőttképzési, felsőoktatási, szociális szolgáltatási, munkaerő-piaci és egyéb gazdasági szereplők együttműködése

4 A pénzügyi hátteret az Emberi Erőforrások Minisztériuma és A Gyógypedagógia Fejlesztéséért Alapítvány között létrejött 5247/2018. számú támogatási szerződés adta.

5 Útra feli! Pedagógusok inkluzív szemléletű felkészítése a sajátos nevelési igényű gyermekek és fogyatékossgal élő fiatalok életútjának, pályaaorientációjának és jövőtervezésének támogatására.

6 Például ezekben a kurzusokban: *Bevezetés az andragógia, a felnőtt fogyatékos személyek kísérése és az életpálya tervezés témakörébe; Korszerű gyógypedagógiai ismeretek; Enyhén értelmi fogyatékos felnőttek a munka világában.*

7 Dr. Bányaai Borbála, Béli-Betegh Alíz, Csángó Dániel, Certi-Szauer Csilla, Dunás-Varga Ildikó, dr. Katona Vanda, dr. Maléth Anett, dr. Sándor Anikó, Tóth Károly (ELTE BGGYK), valamint Horváthné Somogyi Ildikó, Iván Zoltán és Kalányos György (Veszprém Megyei ÉFOÉSZ).

4. alkalom: *Pályaorientációs és jövőterv készítése* sajátos nevelési igényű gyermek, fiatal és fogyatékos felnőtt támogatásának lehetőségeiről inkluzív megközelítésben:
 - a. Egyéni pályaorientációs és jövőtervek formai és tartalmi szempontja
 - b. Sajátos nevelési igényű gyermek, fiatal és fogyatékos felnőtt egyéni pályaorientációs és jövőtervének keretei
5. alkalom: *Projektbemutató* – projektünnepe:
 - a. Közös tapasztalatok a facilitáló szereplők, oktatók részéről
 - b. Közös tapasztalatok és projekttermékek bemutatása a résztvevők részéről, ahol elvárás volt, hogy legalább egy fogyatékossgal élő személlyel működjenek együtt a résztvevők a fejlesztés során.

A 2020-as tesztelési időszakban a felsőoktatási tantárgy részleteiben 392 fő, míg a pedagógus-továbbképzés teljes terjedelmében 50 fő bevonásával került kipróbálásra. A képzések megújítása kapcsán 2023-ban lehetőség adódott az újbóli közös áttekintésre a résztvevői visszajelzésekre, valamint a 2.1. és 2.2. pontokban összefoglalt kutatás eredményeire is építve. A tematika tovább fejlődött az alábbiak szerint:

1. alkalom: *Fogyatékoságtudományi alapvetések* és empowering környezeti tényezők a pályaorientáció erősítésére:
 - a. Önrendelkezést és empowermenetet erősítő stratégiák – középpontban a fogyatékossgal élő emberekkel és a participatív innovációkkal
 - b. Hazai működő gyakorlatok, melyek a user led innovációkat, a co-produkciót, az empowering környezet kiépítését és más, részvételt növelő technikákat tesznek hozzáférhetővé
2. alkalom: *Az egész életutat támogató pályaorientáció és a jövőtervezés hazai ígéretes gyakorlatai:*
 - a. Interprofesszionális hálózatok szervezése és működtetése pályaorientációs területen
 - b. Hazai mainstream és célcsoportspecifikus módszertanok, szolgáltatások a gyakorlatban
3. alkalom: *Az egész életutat támogató pályaorientáció és a jövőtervezés lokális közösségei:*
 - a. Helyi hálózatok, együttműködések, a képzés résztvevőinek lokális pályaorientációs közösségei
 - b. Az információszerzés és a tudásmegosztás szereplői, fórumai lokális és országos szinten
4. alkalom: *Pályaorientációs és jövőterv készítése saját diákok számára:*
 - a. Egyéni pályaorientációs és jövőtervek empowering környezetben
 - b. Saját tanulók számára készített pályaorientációs és jövőtervek
5. alkalom: *Tudásmegosztó és értékelő fórum az empowering környezetről:*
 - a. Az empowering környezet szereplői és kompetenciái
 - b. A további inkluzív együttműködés útjai

2.6. Az empowerment mint a participatív innovációk új szempontja

Jelen kutatás is megerősítette empirikus tapasztalatainkat, melyek szerint a Burr és Matthews-féle participatív innováció koncepció megbízható alapot jelent a fogyatékossgal élő felhasználók szolgáltatásfejlesztései számára is, azonban kiegészítésre szorul. Az eredeti elmélet ugyanis implicit módon feltételezi, hogy a folyamat minden szereplője készen áll arra, hogy részt vegyen ebben a közös fejlesztési folyamatban, ami fogyatékossgal élő személyek esetében legtöbbször nincs így. Az elnyomott, mások által kontroll alá vont személyek nem arra szocializálódnak, hogy önrendelkező döntéseket hozzanak (Katona, 2013). Ha előkészítés nélkül állunk elő azzal a javaslattal, hogy készítsünk közösen egy terepkitatást, majd elemezzük együtt a megfigyelt jelenségeket, túlterhelhetünk egy olyan személyt, aki egyébként nem vehet részt az életének a tervezésében, irányításában.

Egy olyan új elem beemelését javasoljuk, ami nemcsak megelőzi, hanem át is hatja horizontálisan a már ismert lépcsőket, ez pedig az *empowering*, felhatalmazó környezet biztosítása. Az empowerment olyan demokratikus megközelítést ír le, ami a kliens–szakember dichotómia helyett partnerségről, részvételtől és hatalommal való felruházásról szól. Lehetőséget biztosít arra, hogy egy bizalomra alapozó légkörben gyakorlatot szerezhessenek a fogyatékossgal élő személyek a saját ügyeik képviseletében, és ehhez nemcsak tudást, hanem sokszínű támogatási hálózatot is rendelkezésre bocsát (Cserti-Szauer, 2021; Sándor, 2018).

Creighton (2005) *A közösségi részvétel kézikönyvében* a felhasználók véleményének megismerésére változatos eszközkészletet kínál, melyek közül néhány: tanácsadó munkacsoportok, csúcstalálkozók, városi séták, kávézás, konszenzuskonferencia, kirándulás, fókuszcsoporthoz, többtényezős hasznossági elemzés, participatív vidékértékelés, nyílt tér, akvárium módszer, közös vízióalkotás. Az empowermentt sokan félreértelmezik, és azt gondolják, hogy egy felülről irányított folyamat, amelynek során a szakember megtanítja a fogyatékossgal élő személyt bizonyos dolgokra. Azonban sokkal nagyobb hangsúly van azon, hogy az érintett személyek felismerjék az általuk elszenvedett társadalmi elnyomást, és a fejlődési folyamat során elsősorban maguk és társaik képviselőivé válhassanak. Ennek a folyamatnak része a sok beszélgetés, közös célok és szabályok átgondolása, csoportos élmény- és tapasztalatszerzés.

Mindez nemcsak a vélemény kifejtésének a lehetőségére irányul, hanem a teljes szolgáltatásfejlesztési folyamatot hozzáférhető módon kell kialakítani, az értékelést és disszeminációt is beleértve (Pivik, 2002), ahol a felhasználók *empowered* aktorokként, a támogatók pedig *empowering környezetet felkészülten alakító* szereplőkként működnek együtt.

3. Konklúzió

Tanulmányunkban a *participatív innováció fogyatékossgátudományi* aspektusból fontos, értékteremtő folyamatának elemeit helyeztük fókuszba. Elméleti bevezetőnkben Schumpeter és Chikán innovációra vonatkozó definícióit kiindulási keretnek tekintve, részleteztük a *fogyatékossgal élő fejlesztőkkel való közös munka* jelentőségét, va-

lamint ezek típusait, hangsúlyozva a *felhasználókat középpontba állító* (user-centric), illetve őket vezető szerepbe helyező (user led) innovációs megközelítéseket.

Bemutattuk *Buur és Matthews ötlépcsős participatív innovációs modelljét*, mely a *terepkutatás* (field study), az *elemzés, értelmezés* (sense-making), a *közös ötletelés* (co-ideation), az üzleti modellezés (business modelling) és a *co-design* szakaszait különíti el. Ebben az értelmezési keretben elemeztük az egész életutat támogató pályaorientációs kutatásfejlesztésünk tapasztalatait.

Participatív megközelítésű, feltáró kutatásunk célja az volt, hogy – képzésfejlesztési szándékkal – megismerjük a sajátos nevelési igényű tanulók, fogyatékos-sággal élő személyek *pályaorientációját támogató és akadályozó* tényezőket.

Kiemeljük, hogy a megkérdezettek *pontosan ismerik a pályaorientáció modern fogalmát*, amelyet képesek a mainstream szolgáltatások és szolgáltatók általános elemzése mellett az egyének személyre szabott támogatása érdekében *célcsoport-specifikusan* is keretezni.

Az *iskolai és azon kívüli hálózatok egymásrahangolását*, a közös nyelv és keretek kialakítását, a kooperációk rendszerszerű működtetését lehetőségnek tartják. Egy-egy saját gyakorlatot meg is neveztek ennek érzékeltetésére, ahol munkaerő-piaci szereplőkkel, a szociális szektorral, a családsegítő és gyermekjóléti szolgálatokkal dolgoznak együtt.

A sajátos nevelési igényű tanulók, fogyatékos-sággal élő személyek *hangjának felerősítését* támogató *empowering környezet* létrehozását, ahol a saját életút döntéseiket saját maguk hozhatják meg, *fejlesztendő területnek* tartják.

A kutatásra alapozott *koproduktív képzésfejlesztési folyamat* eredménye az első hazai, *akkreditált participatív pedagógus-továbbképzés*. A tematika kialakítása és újragondolása során ügyeltünk arra, hogy a résztvevők képessé váljanak a *fogyatékos-ságtudomány* elméleti ismereteinek és gyakorlati módszereinek összekapcsolására, gazdagodjanak az érintettek *részvételét növelő* stratégiákkal, technikákkal, valamint *pályaorientációs és jövőtervezési* módszertanokkal, továbbá legyen lehetőségük a *hálózati munka* gyakorlására.

Végezetül javaslatot teszünk a participatív innováció Buur és Matthews által leírt *modelljének továbbgondolására fogyatékos-sággal élő fejlesztők bevonása esetén*. Úgy gondoljuk, hogy az *empowering, felhatalmazó környezet megtervezése, alakítása és átalakítása* olyan aktivitássorozat, amely, ha *horizontálisan* hatja át, köti össze a modell lépcsőit, elősegíti a résztvevők együttműködését a teljes közös munka során.

Bízunk benne, hogy tanulmányunkkal hozzá tudunk járulni a fogyatékos-sággal élő fejlesztőkkel közös értékteremtés gondolatának népszerűsítéséhez. Reméljük azt is, hogy inspirálhatunk más kutatókat a participatív innovációs kutatás-fejlesztésekkel kapcsolatos tapasztalatok gyarapítására, mely minden sokszínű közösséget gazdagít.

Irodalomjegyzék

- Béldi-Betegh, A. & Tóth, K. (2021). Jövőtervezést segítő és hátráltató tényezők magas támogatási szükséglettel élő személyek esetében – egy participatív kutatás tükrében. *Szociálpolitikai Szemle*, 1, 4–24.
- Borbély-Pecze, T. B. & McCarthy, J. (2020). Aims for, and access to, career development. *Opus et Educatio*, 7(2), 112–123. <https://doi.org/10.3311/ope.373>
- Buur, J. & Matthews, B. (2008). Participatory Innovation. *International Journal of Innovation Management*, 12(03), 255–273. <https://doi.org/10.1142/s1363919608001996>
- Charmaz, K. (2013). Lehorgonyzott elmélet. In P. Bodor (Ed.), *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv.* (pp. 61–94). L'Harmattan Kiadó.
- Chikán, A. (2008). *Vállalatgazdaságtan*. Aula Kiadó.
- Conradie, P., De Couvreur, L., Saldien, J. & De Marez, L. (2014). Disabled persons as lead users in product innovation: a literature overview. In M. Laakso & K. Ekman (Eds.), *DS 81: Proceedings of NordDesign 2014* (pp. 284–293). Ghent University.
- Corbin, J. & Strauss, A. L. (2015). *A kvalitatív kutatás alapjai*. L'Harmattan Kiadó – Semmelweis Egyetem EKK MHI – SAGE Publications.
- Creighton, J. L. (2005). *The Public Participation Handbook*. Jossey-Bass.
- Cserti-Szauer, Cs. (2021). Fogyatékos diákok egész életutat támogató pályaaorientációja mint empowerment folyamat. In A. Perlusz, Cs. Cserti-Szauer & A. Sándor (Eds.), *Fogyatékos emberek a 21. századi magyar társadalomban. Tanulmánykötet Bánfalvy Csaba tiszteletére* (pp. 32–44). ELTE BGGYK – A Gyógypedagógia Fejlesztéséért Alapítvány.
- Cserti-Szauer, Cs. (2023). *Az egész életutat támogató pályaaorientáció mint empowerment tevékenység. Intellektuális fogyatékossgal élő tanulók lehetőségei a hazai iskola-rendszerben.* [Előadás]. ELTE BGGYK Kari Doktori Konferencia, 2023. 06. 12.
- Cserti-Szauer, Cs., Bánya, B., Katona, V. & Sándor A. (2020). Narratives of Struggle. Lifelong Guidance and Future Planning Alternatives for People with Disabilities in Hungary. *Hungarian Journal of Disability Studies & Special Education*, 2, 59–75. <https://doi.org/10.31287/FT.en.2020.2.6>
- Dell'Era, C. & Landoni, P. (2014). Living Lab: A Methodology between User-Centred Design and Participatory Design. *Creativity and Innovation Management*, 23(2), 137–154. <https://doi.org/10.1111/caim.12061>
- Eisenberg, I. (2011). Lead-User Research for Breakthrough Innovation. *Research-Technology Management*, 54(1), 50–58. <https://doi.org/10.1080/08956308.2011.11657673>
- Grant, G. & Grant, A. (2016). Why innovation must be purpose-driven: Lessons from the Australian outback. *Modern Business*, 24–25. https://the-innovation-race.com/wp-content/uploads/2016/09/Modern_Business_Magz_Sep_2016_Why_Innovation_must_be_purpose_driven.pdf (2024.11.04.)
- Jaffari, S., Boer, L. & Buur, J. (2011). Actionable Ethnography in Participatory Innovation: A Case Study [Kézirat]. https://www.iis.org/CDs2011/CD2011SCI/DRANS_2011/PapersPdf/DB690GM.pdf (2024.11.04.)
- Katona, V. (2013). „...mindent megkapunk, csak, mondom, a szabadság hiánya...” Felnőtt értelmi fogyatékos személyek életútjának feltérképezése. In P. Zászkaliczky (Ed.), *A társadalmi és az iskolai integráció feltételrendszere és korlátai* (pp. 115–177). ELTE Eötvös Kiadó.
- Katona, V. (2014). *Mozgássérült emberek felnőtté válása a társadalom által teremtett keretek között. A reziliencia lehetősége az életutakban.* Doktori (PhD) Disszertáció. ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola.
- Katona, V., Bánya, B., Csángó, D. & Cserti-Szauer, Cs. (2019). „Tehát vannak nagyon szép elméletek erről, de mi meg itt élünk Magyarországon.” – egy pályaaorientációról szóló kutatás első tapasztalatairól. In R. Farkasné Gönczi, F.-né Gereben & Z. Lénárt (Eds.), *Rehabilitáció – életkorok, intézmények, szükségletek és lehetőségek a szolgáltatások hazai rendszerében* (pp. 276–291). Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Katona, V., Cserti-Szauer, Cs. & Sándor, A. (Eds.). (2019). *Együtt oktatunk és kutatunk! Inkluzív megközelítés a felsőoktatásban*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Köptakiné Mészáros, M., Mayer J. & Singer, P. (Eds.). (2007). *Akadélapályán. Sajátos nevelési igényű tanulók a középfokú iskolában*. Sulinova Közoktatás-fejlesztési és Pedagógus-továbbképzési Kht.
- Krolify Vélemény- és Szervezetkutató Intézet (2009). *Hallássérült fiatalok pályaaorientációja és munkaerő-piaci integrációja*. Krolify Vélemény- és Szervezetkutató Intézet.
- Mártonfi, Gy. (Ed.). (2011). *Út a munkaerőpiacra – speciális szakiskolából*. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet.
- Nind, M. (2014). *What is inclusive research?* Bloomsbury. <https://doi.org/10.5040/9781849668149>

- Oliver, M. (2013). The social model of disability: thirty years on. *Disability & Society*, 28(7), 1024–1026. <https://doi.org/10.1080/09687599.2013.818773>
- Olsen, J. (2022). Employers: influencing disabled people's employment through responses to reasonable adjustments. *Disability & Society*, 39(3), 791–810. <https://doi.org/10.1080/09687599.2022.2099251>
- Osborne, S. P., Radnor, Z. & Strokosch, K. (2016). Co-Production and the Co-Creation of Value in Public Services: A suitable case for treatment? *Public Management Review*, 18(5), 639–653. <https://doi.org/10.1080/14719037.2015.1111927>
- Pivik, J. (2002). *Discussion paper no. 23. Practical Strategies for Facilitating Meaningful Citizen Involvement in Health Planning*. Commission on the Future of Health Care in Canada.
- Priestley, M. (2019). *Mainstreaming disability equality in the European Semester 2019-20 and retrospective analysis*. Academic Network of European Disability Experts.
- Ramaswamy, V. & Ozcan, K. (2014). *The co-creation paradigm*. Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9780804790758>
- Rivera, L. M. & Pellitteri, J. S. (2007). Attending to the Career Development Needs of Middle School Students with Learning Disabilities. *Insights on Learning Disabilities*, 4(2), 49–64.
- Ryan, B. (2012). Co-production: Option or Obligation? *Australian Journal of Public Administration*, 71(3), 314–324. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8500.2012.00780.x>
- Sándor, A. (2018). *Magas támogatási szükséglettel élő személyek önrendelkezési lehetőségei*. Doktori (PhD) Disszertáció. ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola.
- Sándor, A. (2023). Participatory Innovation and Diverse Users Results of a Targeted Literature Review. *Hungarian Journal of Disability Studies & Special Education*, 2023/2, 35–51. <https://doi.org/10.31287/ft.en.2023.2.3c>
- Schumpeter, J. A. (1939). *Business cycles: a theoretical, historical and statistical analysis of the capitalist process*. Vol. 1. K. n.
- Stilgoe, J., Owen, R. & Macnaghten, P. (2013). Developing a framework for responsible innovation. *Research Policy*, 42(9), 1568–1580. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2013.05.008>
- Szellő J. (Ed.). (2015). *Fogyatékos és egészségkárosodott fiatalok pályaaorientációjának helyzete. Elemző tanulmány*. Országos KID Egyesület.
- Török R. (2018). *A sajátos nevelési igényű fiatalok pályaaorientációs felmérésére szolgáló mérőeszközök fejlesztésének eredményei*. Piarista Kilátó Központ.
- Vicsek L. (2006). *Fókuszcsoport*. Osiris Kiadó.
- von Hippel, E. (1986). Lead Users: A Source of Novel Product Concepts. *Management Science* 32(7), 791–805. <https://doi.org/10.1287/mnsc.32.7.791>
- von Hippel, E. (1994). „Sticky Information” and the Locus of Problem Solving: Implications for Innovation. *Management Science*, 40(4), 429–439. <https://doi.org/10.1287/mnsc.40.4.429>
- von Hippel, E. (2005). *Democratizing Innovation*. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/2333.003.0010> <https://doi.org/10.7551/mitpress/2333.001.0001>
- Walmsley, J. (2014). Telling the History of Self-Advocacy: A challenge for Inclusive Research. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 27(1), 34–43. <https://doi.org/10.1111/jar.12086>
- Warwick, M. (2020). Shifting the gaze. The use of wearable cameras in research. In M. Nind & I. Strnadová (Eds.), *Belonging for People with Profound Intellectual and Multiple Disabilities* (pp. 113–126). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429260711-11>
- Watson, N. & Vehmas, S. (2020). Disability Studies Into the Multidisciplinary future. In N. Watson & S. Vehmas (Eds.), *Routledge Handbook of Disability Studies. Second Edition*. (pp. 3–13). Routledge Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780429430817-1>
- Wehman, P. (Ed.). (2017). *Life beyond the classroom. Transition strategies for young people with disabilities*. 5th ed. Paul H. Brooks Publishing Co.
- World Health Organization & World Bank (2011). *World Report on Disability*. WHO Press.

